

„Legnagyobb díszére vált a fejedelmeknek”? – II. József megítélése halálakor

Megjelent: <https://ujkor.hu/content/legnagyobb-diszere-valt-a-fejedelmeknek-ii-jozsef-megitelese-halalakor>

Felvilágosult zsarnok/diktátor, kalapos király, népcsászár, a „császár-forradalmár”. Számos névvel illették már a múltban azt a személyt, aki nem csupán a 18. századi közép- és kelet-közép-európai, hanem az egész magyar történelem egyik legérdekesebb és legtöbbet vitatott figurája – II. Józsefet. Közös e ragadványnevekben, hogy mindegyikük a császár politikai intézkedéseinek, egyszóval regnálásának kritikájában gyökeredzik. Kevés az olyan uralkodó, akinek a megítélése ennyire szélsőségesen megosztaná nem csupán saját korának, hanem az utána következő generációk közvéleményét is. Nem véletlenül, hiszen II. József már élteben megelőlegezte a maga számára a történelemben elfoglalt hálátlan szerepét:

„A Jóért munkálkodó embernek, aki magát a többség ügyének szenteli, mindig az volt a sorsa, hogy fáradozásáért csak hálátlanságot kapott a kisebbségtől; erre nem tudok jobb példát mondani az enyémnél. Lehetetlennek tűnik számomra, hogy valaki jobban lelkesedjék a közjóért, mint én, hogy valaki nálam kitartóbban és önzetlenebbül dolgozzon érte, és mégis, mindezért csak hálátlanság és méltánytalan megítélés a köszönet, ez jut nekem. Egy hazafinak azonban, aki tudatában van igazságának, képesnek kell lennie arra, hogy ezen túltegye magát.” (II. Józsefet idézi: Hajdú, 1983)

A történelemben elfoglalt helyéről, szerepéről, jelentőségéről a hazai történészek mai napig sem tudtak előítéletektől mentes, objektív álláspontot kialakítani. A modern magyar történetírásban természetesen meghonosodott egy mesternarratíva, mely nem kifejezetten önmagában, sőt nem is annyira fejlődési ívét figyelembe véve vizsgálja a felvilágosult abszolutizmusnak nevezett államirányítási modell „Habsburg”, sőt II. József-i módozatát. Inkább a magyar rendiség 1526 utáni történetéről alkotott, s „nemzeti perspektíva” által determinált struktúrában igyekszik elhelyezni, kontextualizálni azt, amely a magyar rendek és a bécsi udvar között feszülő, sokrétű ellentétre épül. Utóbbi történelemszemléletnek a tarthatatlanságára napjainkban számos kutató – például [Pálffy Géza](#) – igyekszik rámutatni, tegyük hozzá, több-kevesebb sikerrel. A Habsburg Monarchia 18. századi történetének – ezzel együtt II. József uralkodásával kapcsolatos gondolkodásunk – újragondolását akadályozza azonban egy modern, régi-új forrásokra egyaránt támaszkodó monográfia hiánya. Cikkemben azt vizsgálom, hogy a kortársak hogyan gondolkodtak Józsefről halálakor.

Az uralkodó halála

1790. február 20-án, Bécsben, hajnali 4 óra utáni percekben a bécsi Hofburg ún. Lipótszárnyának főemeletén elhelyezkedő, s a császárváros bástyáira néző teremsor sötét szobái közül az egyikben gyertyafény világlott. A császár hálósobájába érkezett Őfelsége udvari orvosa, Störck, aki megvizsgálta a maláriában szenvedő Józsefet, kinek pulzusa is alig volt már tapintható. Az uralkodót egész éjjel lázas álmok gyötörték, testét görcsök rázták. A haldokló egy tányér húslevest kívánt, s lakája a konyhába sietett, nem tudván, hogy mire visszaér, a császár már halott lesz. Közben Störck udvariasan tájékoztatta Józsefet a közelgő halálról – felhívta figyelmét, hogy egy ágoston-rendi atya a bejárat előtt várakozik. A császár értette a célzást, s behívatta a szerzetest, aki a zsoltároskönyvből olvasott fel neki részleteket. Hajnali 5 óra körül az uralkodó visszazuhant párnájára, néhány percig küszködött még, végül lelkét

magával ragadta a megváltó halál. A Wiener Zeitung február 24-én a következőképpen számolt be az eseményről:

„Február 20-án hajnali fél 6 körül, ahogy azt újabban előre jelezték, eltávozott ebből az életből a legfenségebb, leghatalmasabb, legyőzhetetlen császár, Magyarhon és Csehország királya, Ausztria főhercege stb., II. József. [...] A betegség, amelyben a néhai cs. kir. Őfelsége változó körülmények között, több mint egy éve szenvedett, néhány hete annyira elharapódzott, hogy a közeli veszély [értsd: halál] többé nem tűnt kétségesnek [...].” (ÖNB–ANNO adatbázis)

A császár halálhírére már február 20-án futárok vitték a Habsburg Monarchia különböző területeire. A hír szélesebb nyilvánosságot csupán napokkal később nyert, a legjelentősebb korabeli bécsi sajtóorgánus, a Wiener Zeitung például február 24-ei számában tájékoztatta olvasóit II. József haláláról. Az említett lapszámból idézett fenti szövegrészlet rámutat arra, hogy az uralkodó hosszú betegeskedésével már korábban is tisztábban volt a politikai élet és a császárváros környezete, hiszen a délvidéki hadszínterről való hazatérte után egy-egy átmeneti javulástól eltekintve József nem tudott felgyógyulni a maláriából. Közelgő halála azonban csak 1789 végétől vált egyre biztosabbá. A trónörökösről, az 1765 óta nagyherceggként Toszkánát vezető Péter Lipótról nem sokat tudtak. Feltehetőleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy a magyar rendek ahelyett, hogy az uralkodóváltás előmozdítása céljából Firenzébe – a jogos örökshöz – küldtek volna delegációt, még József életében a porosz királyi udvarnál kerestek kapcsolatokat.

A nemesi visszhang

„Amikor [II. József] meghalt, a nemesség győzelmet ült. A polgárok közömbösek voltak. De a parasztok, amikor haláláról értesültek, levették az oltárról a festett vagy faragott szenteket, József képét tették a helyükre, s kényszerítették a papokat, hogy e kép előtt misét mondjanak.” (Eva Priester idézi: Molitor, 1987, 387.)

– foglalta össze Eva Priester osztrák történész rendkívül tömören és szemléletesen, ám általánosítást nem nélkülözve a Monarchia lakosságának reakcióit II. József halálát illetően. Az uralkodó elhunytát a Monarchia népei az államkonglomerátum politikai és etnikai sokszínűségéhez, összetettségéhez hasonlóan, nem egységesen fogadták.

Ebből a szempontból a császárváros lakossága sem volt különb. A politikai döntéshozatalban háttérbe szorított udvari nemesség úgy érezte, végre fellélegezhet. Megszabadultak az ancien régime-t felforgató, makacs, kérlelhetetlen uralkodótól, aki megnyirbálta előjogaikat, és „nagylelkű” – valójában pusztán reális politikát folytató – elődei szokásával szakítva befagyasztotta a nekik járó zsíros kegydíjakat, melyekre fényűző életmódjuk fenntartásához volt szükségük. Nehezményezték, hogy a 9 és fél éve megboldogult Mária Terézia császárné-királynő által folytatott mozgalmas, programdús, pompás udvari élethez képest József udvarát a takarékoság és a kifogástalan munkamorál princípiumai uralták. Az udvari bálók, rendezvények száma drasztikusan csökkent, és így rendeltetését tekintve a császári palota, a bécsi Hofburg (a nyári rezidenciaként funkcionáló schönbrunni kastélyt egyáltalán nem használta a császár) sem különbözött már érdemben egy egyszerű hivatali épülettől, melynek ragyogását ráadásul az is csorbította, hogy kapuiban politikai, szociális és jogi státusztól függetlenül bárki megjelenhetett, hogy kérelmét az uralkodónak személyesen tárja elő. A(z udvari) nemesség a január 28-án kelt – politikai értelemben – restitutív tartalmú rendelettel

(melyet a magyar történetírás „nevezetes tollvonásként” emleget) nem elégedett meg, még széleskörűbb „restaurációban”, illetve „konzervatívabb” trónörökösben reménykedett, aki teljesíti egy uralkodó szociális konvencióit, azaz eleget tesz társadalmi kötelességeinek, s nagyobb hangsúlyt fektet a reprezentációra, a fényűzésre. A kor szellemiségét e vonatkozásban kiválóan kifejezi Norbert Elias 20. századi társadalomkutató gondolata a reprezentáció szerepéről egy barokk társadalmon belül:

„A rang reprezentációja kérlelhetetlen kényszer. Ha erre nincs pénz [II. József esetében hajlandóság – M. D.], a rang és vele tulajdonosának társadalmi egzisztenciája igen csekély realitással rendelkezik. Az a herceg, aki nem úgy lakik, ahogy egy hercegnek laknia kell, tehát egy herceg társadalmi kötelezettségeit sem képes többé megfelelően teljesíteni, többé már nemigen herceg.” (Norbert Eliast idézi: Kökényesi, 2021, 349.)

Összességében nézve tehát megszabadultak a reformoktól, a rendeletektől, az állam csúcsáról kiinduló újítástól, számukra inkább előnytelen változástól, s ennek pozitív megítélését az sem befolyásolta, hogy az uralkodóváltás tudata a jövő bizonytalanságán, ti. a Monarchia instabil bel- és külpolitikai helyzetén egyelőre nem változtatott. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy a császár halálával kapcsolatban ellenkező reakciók ne származtak volna e kiváltságos társadalmi réteg köréből. Ebből a szempontból különösen érdekes olvasmány Ligne hercegnek, osztrák tábornagynak, II. József közeli bizalmasának február 21-én kelt levele (Nagy) Katalin cárnőhöz, melyben így fogalmaz:

„Ő [II. József] nincs többé, madame. Nincs többé a fejedelem, aki díszére vált az embernek, az ember, ki legnagyobb díszére vált a fejedelmeknek.” (Molitor, 1987, 397.)

Ligne a levél folytatásában áttekinti a megboldogult császár uralkodásának eredményeit, ahogyan azt ő, s rajta kívül a II. Józseffel és politikai nézeteivel legalább minimálisan szimpatizáló kortársak láthatták. Irományában kifinomult kritikát fogalmaz meg az uralkodóval szemben, ugyanakkor a „de mortuis nil nisi bonum” („a megholtakról semmit, mint jót”) etikai elvét szem előtt tartja:

„[...] Nem telik bele egy év, s a katona azt mondja majd: II. József jól viselte az ágyúlövéseket... s a puskalövéseket Szabács elővárosában... Az utazó azt mondja: mily szép létesítmények az iskolák, a kórházak, a börtönök, az oktatás számára!; az iparos: micsoda bátorítás!; a munkás: ő maga is munkálkodott; az eretnek: ő volt a mi védelmezőnk... a miniszterek: az államért ölte magát, melynek, mondta, első alattvalója volt; a beteg majd azt mondja: szakadatlanul meglátogatott bennünket; a polgár: terekkel és sétányokkal szépítette városainkat; a paraszt, a szolga is azt mondja majd: kedvüinkre beszélhattünk vele... Társasága azt mondja, [...] mindenről őszintén beszélhattünk vele. Ha a »Nagy« név elnyeréséhez elég lenne, hogy valaki képtelen a kicsiségre, úgy mondhatnók: Nagy József. De érzem, hogy e cím kiérdemléséhez ennél több kell [sic! – M. D.]: dicsőséges, ragyogó, boldog uralkodás, kiváló hadi sikerek, váratlan vállalkozások, nagyszerű eredmények... A körülmények megtagadták Józseftől a ragyogó alkalmakat, hogy ismertté tegye magát. Nem lehetett nagy emberré, de nagy fejedelem volt, és első az elsők között. Nem engedte át magát sem a szerelemnek, sem a barátságnak. Talán azért, mert érezte, hogy túlságosan elragadnák. [...] Tartózkodott a könnyөрületességtől, mert mindenekelőtt igazságos akart lenni: szigorú volt, önmaga ellenére, miközben azt hitte, hogy csak pontos. Több nemességet követelt a nemességtől, s minden más osztálynál jobban megvetette, mert éppen ezt nem találta benne; de nem igaz, hogy igazságtalan volt iránta. A legnagyobb hatalmat akarta, hogy másoknak ne legyen joguk rosszat cselekedni. Megfosztotta

magát az élet minden kellemetességétől, hogy másokat munkára késztesse: a világon legjobban a dologtalanokat vetette meg... Fukarul bánt az állam javaival, nagylelkűen a sajátjával; ...ha nagyon kellett, megadta udvarának, ami illett, különben egész évben olyan volt a légkör, mint egy klastromban vagy kaszárnnyában... Igyekezett társaságban jó benyomást kelteni, s beszélgetésének kedvességét, gálánsságát megkettőzte a nőkkel szemben... Nem tudott sem inni, sem enni, sem szórakozni, sem egyebet olvasni, mint ügyiratokat. Túl sokat kormányzott, s nem eleget uralkodott.” (Molitor, 1987, 397–398.)

A „polgárság” és az uralkodó halála

A társadalom szélesebb, s a politikai életből kizárt, kevésbé vagyonos csoportjai – akiknek a szolgálatára a császár filozófiája alapján a jozefinus-állam rendeltetett – már lényegesen másként fogadták II. József halálának hírért. Bécsben számos röpirat keringett 1790 telén, melyek megjelenését éppen a megboldogult tette lehetővé 1781 júniusában kelt rendeletével. Így például az egyik röpirat gúnyverse így búcsúzott Józseftől:

„Istene parasztnak / Baja polgároknak / Nemeseiktől gúny jár / Holtan fekszik immár.” (Molitor, 1987, 398.)

Eva Priester szerint a „polgárság” az uralkodó elhunytának híre hallatán közömbös volt. Egyfelől az, hogy e réteg semlegesen viszonyult volna II. József halálához s az általa megtestesített jozefinus-korszak lezárultához, több, korabeli idézettel is cáfolható. Másfelől rá kell mutatni arra, hogy polgárságról annak klasszikus, 19. századi értelmében József korában – legalábbis a Habsburg Monarchián belül – aligha beszélhetünk, legfeljebb egy folyamatosan bővülő, elsősorban írókat, tanárokat, zenészeket, művészeket és másokat magába foglaló, ma értelmiségieknek nevezett rétegről. Ugyan a jozefinus-belpolitika számos vonatkozásban e rétegnek kedvezett, a még napjainkban is felbukkanó nézet ellentétben a császár egyáltalán nem akart polgári átalakulást. Jóllehet jogkiterjesztő, egyenjogúsításra hajazó intézkedései mai szemmel a későbbi, 19. századi polgárosodás előképeinek tekinthetők, saját korukban azonban teljesen más célt szolgáltak, s nem húzódt meg mögöttük a „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelige. Az etatista szellemű József csupán igyekezett felszámolni azokat a jogi korlátokat, amelyek a rendi jellegű, erősen hierarchizált társadalomban gátolták az egyének kibontakozását, pontosabban azt, hogy az állam hasznára váljanak. Reformjainak köszönhetően például a korábban hivatalviselésre jogilag képtelen személyek előtt is megnyíltak állami munkalehetőségek. Az értelmiség körében József elsősorban a „hivatalnok uralkodó” életfilozófiájával, az oktatás és a kultúra támogatásával tudott tiszteletet kivívni magának. Bécsben a korábban kizárólag nemesek számára elérhető vadasparkok – a Prater, az Augarten és Schönbrunn – közparkokká alakítása miatt dicsérték a nevét, ahol ráadásul kifejezett utasítására az uralkodócsalád tagjait sem kellett tiszteletadásban részesíteni. Az Augarten kapujának feliratát ő maga fogalmazta: *„Allen Menschen gewidmeter Erlustigungs-Ort von ihrem Schätzer”*, vagyis *„Minden embernek szentelt szórakozóhely, megbecsülőjüktől”*.

A parasztság reakciói

Priester a parasztságot illetően – a Monarchia számos területére vonatkoztatva – messzemenően valós képet festett. A társadalom nagyjából 90%-át kitevő parasztság – főleg azokban a régiókban, ahol a császár többször is megfordult utazásai során és kapcsolatba lépett a helyi lakossággal – II. József halálát korszakos tragédiaként élte meg, s túlzás nélkül állítható, hogy jobban keseregtek rajta, mint bármely korábbi uralkodó halálán. A 18. század során – s a

későbbiekben is – egyedülálló kuriózumnak számított az, hogy egy ekkora államközösség, mint a Habsburg Monarchia feje, a császár nem csupán szóba elegyedik a paraszttal, hanem szó szerint kiveszi a kezükből az ekét, s maga szánt. József különösen osztrák és cseh vidékeken örvendett széleskörű népszerűségnek a parasztek köreiben, tekintve, hogy utazásai többsége e tájakon keresztül vezetett. A csehek között például a következő szöveggel terjedtek röpiratok 1790. tavaszán:

„József rendelkezéseiből csak egy hajszálnyit is eltörölni nem engedünk, mert mind szentek, igazságosak és hasznosak valának, mintha az Isten mondotta volna azokat néki...” (Molitor, 1987, 386.)

Ugyan egy röpirattal még nem igazolható, hogy az idézett gondolat széles körben elterjedt volna, azonban a következőkben leírtak rávilágítanak arra, hogy a császársban a parasztek valóságos messiást láttak. Ennek egyik megnyilvánulásaként terjedt el az a nézet, hogy II. József nem halt meg, hanem csupán nyoma veszett. Magyar Zoltán néprajzkutató érdekes eseteit említi e kultusznak, melyek közül kettőt emelnék ki. Egy história szerint például cseh parasztek egy ivóból kihajították azt a vendéget, aki azt állította, hogy Bécsben látni vélte József sírját, másutt arról suttogtak, hogy az uralkodó továbbra is él, s álruhában, rozoga hintón járja a Monarchia vidékeit. Szintén Magyar művében olvasható, hogy Stájerországban még egy évszázaddal később, a 19. század végén is erősen élt a „jobbágyfelszabadító népcászár” emléke a parasztekban, s meg voltak róla győződve, hogy József az igazságtalanságokkal szemben továbbra is meg fogja őket oltalmazni.

A Magyar Királyságban, amelynek lakossága a köztörténetírás több, mint másfél évszázada bebetonozott mesternarratívája szerint József rendi-alkotmányos hagyományokat nem tisztelő reformjai, illetve a török háborúval együtt járó terhek miatt egységes tömegként valósággal „forrongott”, valójában egészen másként fogadta az uralkodó halálának hírért. Bizonyos vidékeken a hatóságok sokáig nyilvánosságra sem merték hozni az uralkodó halálának hírért, mert parasztfelkeléstől tartottak. Az Alföldön hosszú évekkel később is reménykedtek József visszatérésében. Különösen érdekes egy 19. század közepéről származó információ Ipolyi Arnold tollából, aki a következőről számol be:

„Így beszél nekem egy földműves, hogy József császár még él befalazva, úgymond, mert csak az urak tették félre láb alól, hogy igazságos volt a szegény népre.” (Magyar, 2021)

Különösen e gondolatnak a szem előtt tartásával válik élessé a kontraszt köznemesség és parasztság között. Előbbiek ugyanis a császár halálának híre hallatán az oly sokat kritizált és vitatott földmérés dokumentumait azonnal tüzre vetették, a József által bevezetett házászámokat szintén megsemmisítették. Az ország nyugati területein a Szent Korona hazatértét üdvözltek, s ahol a korona elhaladt, ott harangzúgással, ágyúlövésekkel hirdették a magyar rendi érdekek győzelmét, a jozefinus-politika kudarcát.

A Magyar Királyság és az uralkodó halála

Bár a Magyar Királyság politikai életében a centralizáló jozefinus-reformok következtében alig egy évtized alatt vitathatatlanul túlsúlyba kerültek az udvarellenes politikai erők, s 1789–90 körül hangjukat még erősebben hallatták, a társadalmat távolról sem tudták maradéktalanul maguk mellé állítani. Sőt, mint látjuk majd, a privilégiumaikat féltő s a belpolitikát koordináló, alakító nemességgel szemben a társadalom szélesebb és aktív politizálásból kizárt rétegeiben többen akadtak, akik nem kárhoztatták a császárt, hanem felfedezték intézkedései mögött a jó,

pontosabban jobbító szándékot, illetve a filantrópiát. Tekintve, hogy e cikknek nem célja II. József emlékeztetének monografikus feldolgozása, a következő három idézet mindössze szemelvény, amely rámutat arra, hogy a „kalapos király” megítélése korántsem volt olyan homogén 1790 tavaszán, mint ahogy az a magyar köztudatban él. A citátumok sorát stílszerű Szentjóni Szabó László magyar költő II. Józsefnek emléket állító versével kezdeni, mely lényegében ellenpárja Ányos Pál 1783 körül keletkezett, 'Kalapos király' címet viselő, s a magyar szakirodalomban széles körben ismert, illetve idézett művének. Egy rövid, ám a császár megítélése szempontjából sokatmondó részlet is elegendő ahhoz, hogy az egész költemény hangvételéről képet kapjunk:

„Az emberi nemnek igaz, hív szolgálja / A közszeretnek tüköre s példája, [...] / Ki éltét hamarabb feláldozta értünk, / Mint benne egy igaz jóltevőt esmértünk: / De mégis nagyobb volt az egész századnál, / Nézd utazó! József fekszik itt lábaddal!” (Molitor, 1987, 398–399.)

A császár vallásügyi reformjai, melyek a jozefinizmus évei alatt végig a legnagyobb társadalmi támogatást élvezték, lehetővé tették az addig háttérbe szorított protestáns egyházak hívei számára a szabadabb vallásgyakorlást, s így a jogi emancipáció szintén kezdetét vette. Részben ez is közrejátszott abban, hogy egy lelkész, Keresztesi József kifejezetten pozitív reményeket táplált a császár – kevésbé személyének, inkább politikájának és az általa képviselt eszmeiségnek – megítélésével kapcsolatban a jövő iránt:

„Azonban én úgy hiszem, hogy eljőhet még az idő, melyben II. József léssen, mint a nap Major ab occasu postquam praeluxit ubique [Lenyugvása után még fényesebben világol mindenütt].” (Ifj. Barta, 2012, 134.)

Végül gyakorta idézik a későbbi nyelvújító, Kazinczy Ferenc élelato beszédét, mely a kassai megyegyűlésen hangzott el, mikor a császár halálának híre Abaúj vármegyébe érkezett. Ő világított rá arra a paradoxonra, amely József egész regnálását és annak megítélését olyannyira feszíti:

„Nagy ember dőle ki... feláldozá magát nagy ideáinak, a jót nála senki szívesebben nem akarhatta. [...] Nagy ember, de szerencsétlen uralkodó.” (Ifj. Barta, 2012, 133.; Romsics, 2007)

Összegzés

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a II. József halálát követő napokban az elmúlt évtized politikai rezsimjének mérlege manifesztálódott az alattvalók reakciójában – az elit rendkívül vékony rétege – a jozefinus-rendszer vesztese – inkább kimondva, mint kimondatlanul, sőt szemérmetlenül örvendett az uralkodó halálának, ebben alighanem a Magyar Királyság volt az élenjáró. A Monarchia további vidékeit, s a társadalom további csoportjait figyelembe véve azonban azt látjuk, hogy sokan siratták az elhunytat. Különösen a parasztság az, amely függetlenül attól, hogy a politikához kevés köze volt, azt érezte, hogy a II. József-i állam értük is működött; hogy az uralkodó róluk sem feledkezett meg, s elődeivel – például Mária Teréziával – ellentétben nem fényűző piedesztálján ült, s a távoli Hofburg zárt kapui mögül utasításokkal irányította államait, hanem leszállt a szegények közé. Saját szemével igyekezett megismerni népeit, a mindennapi élet minőségét a különböző tartományokban. Tisztában volt államai problémáival, s egyedül igyekezett azokat megoldani – „...a legnagyobb hatalmat akarta, hogy másoknak ne legyen joguk rosszat cselekedni.” Ligne herceg már idézett szavai tökéletesen rátapintanak II. József politikájának esszenciájára. 1790. február 20-án egy olyan

uralkodó távozott az élők sorából, aki szerény életmódjával, szorgalmával, az általános jólét előmozdítására tett erőfeszítéseivel jelentősen különbözött kortársaitól, s szellemi öröksége – a közszolgálatról, az állam céljáról vallott gondolatai – több utódja, mindenekelőtt II./I. Ferenc és Ferenc József császár életfilozófiájává vált.

Molnár Dániel

Felhasznált irodalom:

Bokor József (szerk.): [A Pallas nagy lexikona](#). Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1897.

Hajdú Lajos: A közjó szolgálatában. A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól. Nemzet és emlékezet sorozat, Magvető Kiadó, Budapest, 1983.

Ifj. [Barta János](#): A kalapos király emlékezete. Didakt Kiadó, Debrecen, 2012.

[Kantete auf den Tod Kaiser Josephs II. für Soli, Chor und Orchester \(WoO 87\)](#)

Katus László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711-1918). In: Romsics Ignác (szerk.): Magyarország története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. 488–772.

Kökényesi Zsolt: Az udvar vonzásában. A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711-1765). L'Harmattan, Budapest, 2021.

Magyar Zoltán: [Halhatatlan és visszatérő hősök. Egy nemzetközi mondatípus Kárpát-medencei redakciói](#). Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001. Online megjelenés éve: 2021.

Marcela Měchurová: [Der aufgeklärte Despot Joseph II. und seine Spuren nicht nur bei Slawikowitz in Mähren](#). Diplomarbeit. Brünn, 2007.

Molitor Ferenc: II. József, a császári Don Quijote. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.

[Österreichische Nationalbibliothek: ANNO. Historische österreichische Zeitungen und Zeitschriften \(adatbázis\). Jahresübersicht: 1790, 24. Februar 1790.](#)

Wolfgang Müller: [Lebensgeschichte. Er kam ein Jahrhundert zu früh](#). Die Zeit 2005/45.